

Богатство и справедливость

Что такое справедливость? В попытках прийти к единому мнению в ответе на этот вопрос, было сломано много копий и выпущено много стрел. Есть ли объективные критерии, которые могли бы измерить справедливость?

СПРАВЕДЛИВОСТЬ НА ГЕНЕТИЧЕСКОМ УРОВНЕ

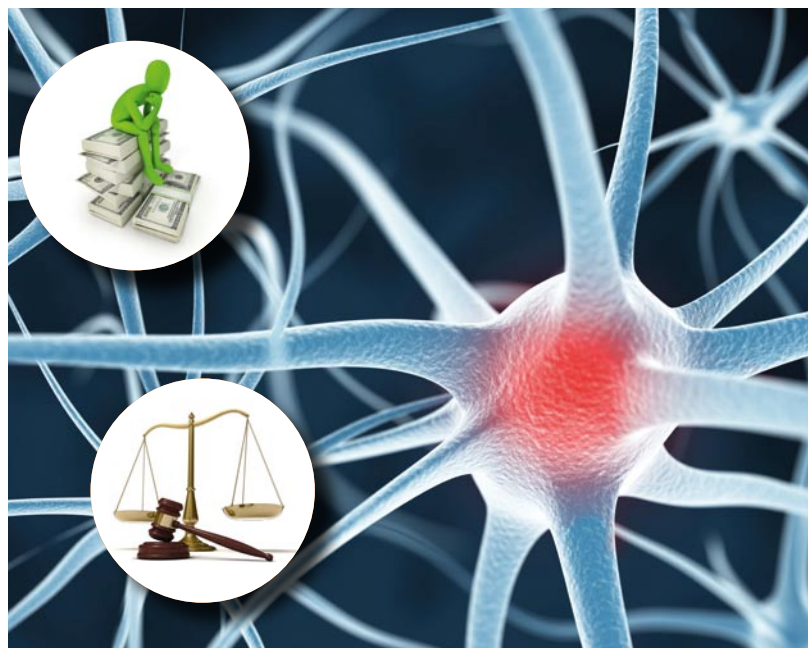
Можно ли понять биологическую природу так называемых высших духовных ценностей, к числу которых относят и справедливость? Томографическое сканирование мозга показывает скрытую картину его работы. По данным нейробиологов, за чувство справедливости отвечает ряд участков мозга, связанных с эмоциональной сферой человека. Мозгу не важны философско-культурные оценки того или иного вида поступков: каждое человеческое проявление он распознает по-своему и соответствующим образом «работает» с этими стимулами. Предполагают, что стремление к справедливости сформировалось на генетическом уровне в процессе социального становления человечества, поскольку предоставляло более справедливым сообществам конкурентные преимущества. Биологическую основу могут иметь только эволюционно обусловленные наследственные предрасположенности к выработке определенных эмоциональных реакций и поведенческих ответов на несправедливость. Они относятся к общечеловеческим закономерностям, которые следует четко отделять от культурных и национальных традиций.

ВСЕ РАВНЫ, НО КОЕ-КТО «РАВНЕЕ»

В экономике и социуме тесно переплетены две дилеммы: эгоизм—справедливость и эффективность—равенство. Постоянно приходится искать компромисс между эффективностью, понимаемой как суммарный общий выигрыш, и равенством распределения благ. Американские ученые попытались при помощи тщательно спланированных тестов и изощренного статистического аппарата разобраться в хитросплетениях человеческих мотивов. Используя модифицированную версию игры «Диктатор», они сравнивали решения, принимаемые рядовыми американцами и представителями элиты. К последней категории были отнесены студенты наиболее престижных учебных заведений и граждане с высоким доходом в сочетании с хорошим образованием. У представителей элиты обнаружилась большая склонность к эгоизму, в противовес заботе об интересах других людей. Кроме того, элита придает большее значение эффективности, понимаемой как совокупный общий выигрыш. А рядовые американцы больше ценят справедливость и равенство в распределении материальных благ.

НЕ ДОСТАВАЙСЯ ЖЕ ТЫ НИКОМУ!

У взрослых людей представления о справедливости значительно варьируют в разных обществах. Чтобы отличить случайное от

закономерного, ученые попытались выяснить, как формируется это свойство у детей в ходе их развития. Международная команда психологов и антропологов изучила развитие чувства справедливости у детей из семи стран: США, Канады, Мексики, Перу, Уганды, Индии и Сенегала. Оказалось, что в шести из семи популяций у детей рано появляется и быстро усиливается с возрастом склонность отвергать неравные и при этом невыгодные варианты раздела конфет, при которых другому ребенку достается больше. Это проявление так называемой справедливости первого порядка — отказ от невыгодных и нечестных вариантов. Отказ от награды в том случае, когда другому достается что-то более ценное, начинает проявляться уже в 4–6 лет и быстро усиливается с возрастом. Единственное исключение — дети из деревни индейцев майя (Мексика), которые почему-то не желали отказываться от конфет ни при каких обстоятельствах.

Этот «низший» уровень справедливости имеет глубокие эволюционные корни, встречаясь не только у человека, но и у многих высокосоциальных животных, таких как собаки и обезьяны. Неприятие невыгодного неравенства, даже сопряженное с материальными затратами, в конечном счете является адаптивным и полезным. Оно помогает поддерживать свой социальный статус и не позволяет себя эксплуатировать.

СПРАВЕДЛИВОСТЬ ВЫСШЕГО ПОРЯДКА

Отказ от награды в случае, когда другому достается меньше, называют «справедливостью второго порядка». Это явление — большая редкость в животном мире, причем главным стимулом

для такого поведіння являється боязнь навлець на себе заздрість і гнів соплеменників. В дослідженнях було встановлено, що шимпанзе частіше відмовляються від зароботанного винограда, коли бачать, що іншій шимпанзе достається менше цінна морквочка. Одна обезьяна в ході дослідження отримувала ексклюзивний паек з молока і изюма на очах у подруг і родних, відчуваю на собі їх заздрливі погляди. Через деякий час вона відмовилася від всякого винагородження. Бачачи на експериментатора, вона наполегливо показувала на інших, поки їм теж не дали вкусенького, і тільки після цього знову почала їсти. Людоподібні примати, на відміну від нашої «еліти», вміють думати про майбутнє, і якщо б та обезьяна цинічно їла деликатеси на виду у всіх, то пізніше, по поверненні в стаю, у неї могли виникнути серйозні неприємності.

Американські нейробиологи відкрили, що в ході роздумів над моральною дилеммою (вибір між «більш справедливим» і «більш ефективним» рішенням) у людей вибірково активуються три невеличкі ділянки мозку

КТО СПРАВЕДЛИВІШЕ?

В багатих країнах справедливість другого порядку розповсюджена більше, ніж в бідних. Це пов'язано з цивілізованими ринковими відносинами, які неможливі без певного рівня чесності і справедливості при взаємодії між незнайомими людьми. Репутація є однією з ключових складових ведення бізнесу. З ранніх років і в сім'ї, і в школі дітям наполегливо прививають ідеали справедливості і пояснюють необхідність турботи про слабких і втомлених. Тому не дивно, що в експериментах з конфетами діти з багатих країн (США і Канади) відмовлялися від конфет, якщо іншому дитині не доставалося солодощів або пропонували меншу порцію. При цьому проявлення справедливості другого порядку виявилось і у дітей з Уганди, однак в чотирьох з семи популяціях (Мексика, Перу, Індія, Сенегал) взагалі жодних достовірних проявлень вищої справедливості виявити не вдалося. По-видимому, у даній формі справедливості немає такої міцної біологічної основи, як у справедливості першого порядку. Вона в меншій мірі ґрунтується на вродженіх рисах людини і є переважно продуктом культури. Не дивно, що проявлення вищої справедливості можуть суттєво варіювати в залежності від країни і епохи.

СТРЕМЛЕННЯ К РАВЕНСТВУ

Незважаючи на те, що завжди і всюди існувало матеріальне нерівність, в людині закладено прагнення всіх урівняти. Егалітаризм (прагнення до рівності) тісно пов'язаний з почуттями справедливості і є однією з важливих морально-психологічних основ людських суспільств. В основу ідеї рівності закладені мотиви особистої вигоди кожного члена суспільства. Іншими словами, якщо спільна вигода більша, то і мені особисто більше достанеться. Це підтверджується серією експериментальних ігор, в яких кожен гравець по своєму бажанню міг відновити фінансове рівність між учасниками. Правила ігор виключали мотив особистої вигоди і емоційний контакт між гравцями. Оказалося, що всі учасники ігор прагнули підтримувати матеріальне рівність в групі, але були певні нюанси. «Багаті» гравці намагалися зробити багаті інших членів ігрової команди. А «бідні» учасники в два рази частіше застосовували штрафи, ніж дарували подарунки, тобто їх мотивом було «хай багаті стануть бідніші». Примітно, що найменш «везучі» гравці викликали роздроби у 75% учасників, а у 41% — відкриту злість. При цьому помірна «везучість» викликала суттєво менше негативних емоцій — в 46 і 27% випадках відповідно. Це змушує за-

думати про глибинну підоплеку таких розповсюджених явищ, як злоба заздрість бідного сусіда до багатого, вимоги малоимущих поставити всіх багатих до стіни і про причини благоприхильності багатих.

СПРАВЕДЛИВІСТЬ І ЕМОЦІЇ

Американські нейробиологи відкрили, що в ході роздумів над моральною дилеммою (вибір між «більш справедливим» і «більш ефективним» рішенням) у людей вибірково активуються три невеличкі ділянки мозку. «Ефективність» прийнятого рішення корелювала з активністю скорлупи (*putamen*). Для «справедливості» ключовою ділянкою мозку виявилася кора острівця (*cortex insularis*), область, пов'язана з почуттями співчуття (співпереживання). При інтегральній оцінці якості досягнутого результату, заснованої на спільному рахунку двох попередніх показувачів, активізувалося хвостате ядро (*nucleus caudatus*). Ця ділянка мозку грає важливу роль в інтеграції різних психічних «змінливих», в висноєнні «соціально орієнтованих» оцінок, а також в таких явищах і діях, як довіра до інших людей або жертвоприношення на благоприхильні потреби. Для кожного випробуваного було виведено коефіцієнт, що відображає ступінь неприязні несправедливості. У жінок прагнення до рівності виявилось вираженіше, ніж у чоловіків (середнє значення для жінок становило 10,3, для чоловіків — 4,7, для вибірки в цілому — 6,9).

ДОБРАЯ НЕЙРОННА СІТЬ

Вважається, що справедливість і еґоїзм пов'язані з різними мисльотворними процесами і аспектами психіки. Вважаючи справедливість, ми передбачаємо, що інтереси всіх людей мають рівну значимість, а еґоїзм керується власними корисними інтересами. Однак на практиці відокремити одну дилему від іншої часом буває непросто. Якщо ми робимо альтруїстичний поступок від всієї душі, не чекаючи нічого взаємного, то це безумовно добро. Але чи слід вважати добрим поступок, якщо взаємного чекається якась відповідна реакція? Чи це просто взаємовигідний обмін діями? Парадокс в тому, що який би ні була мотивація, кінцевий результат дій часто виявляється одним і тим же. При цьому активуються однакові ділянки мозку. Незважаючи на це, ученими з Швейцарії, Японії і Південної Кореї було показано, що наш мозок добре розрізняє ці види хороших поступків. В випадку бескорисної доброти активується ділянка кори передавалося до острівця і слабо впливало на ділянку поперечної смуги тіла. В випадку розрахованого альтруїстичного акту з надією на винагороду ця система активувалася в іншому порядку: від острівця сигнал йшов до поперечної смуги тіла і передньої поясної кори. Як би в суспільстві ми не класифікували бескорисне добро і розумний еґоїзм, людський мозок з такими поняттями працює по-різному, чітко розрізняючи ці два мотиви.

Татьяна Кривомаз, канд. биол. наук